

**Een archeologisch bureau-onderzoek
voor de locatie Zuiderwouderdorpsstraat
11A te Zuiderwoude, gemeente Waterland
(NH)**

N. van Malssen

ARC-Rapporten 2011-106

Groningen
2011
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureau-onderzoek voor de locatie
Zuiderwouderdorpsstraat 11A te Zuiderwoude, gemeente Waterland
(NH)

ARC-Rapporten 2011-106
ARC-Projectcode 2011/374

Tekst

N. van Malssen

Afbeeldingen

N. van Malssen

Redactie

N. van Malssen

Versie 2.1 (Definitief), 9 januari 2012

Autorisatie — A.J. Wullink

Uitgegeven door

ARC bv

Postbus 41018

9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Groningen, 2011

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Inhoud

1	Inleiding	4
1.1	Aanleiding tot het onderzoek	4
1.2	Ligging en beschrijving van het onderzoeksgebied	4
1.3	Overzicht van de geplande werkzaamheden	4
1.4	Doel van het onderzoek	4
1.5	Werkwijze	5
2	Resultaten bureau-onderzoek	6
2.1	Bekende aardwetenschappelijke waarden	6
2.2	Historische situatie	7
2.3	Bekende archeologische waarden	7
2.4	Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel	8
3	Samenvatting en conclusie	9
4	Aanbeveling	10
	Bijlagen	18

Projectgegevens

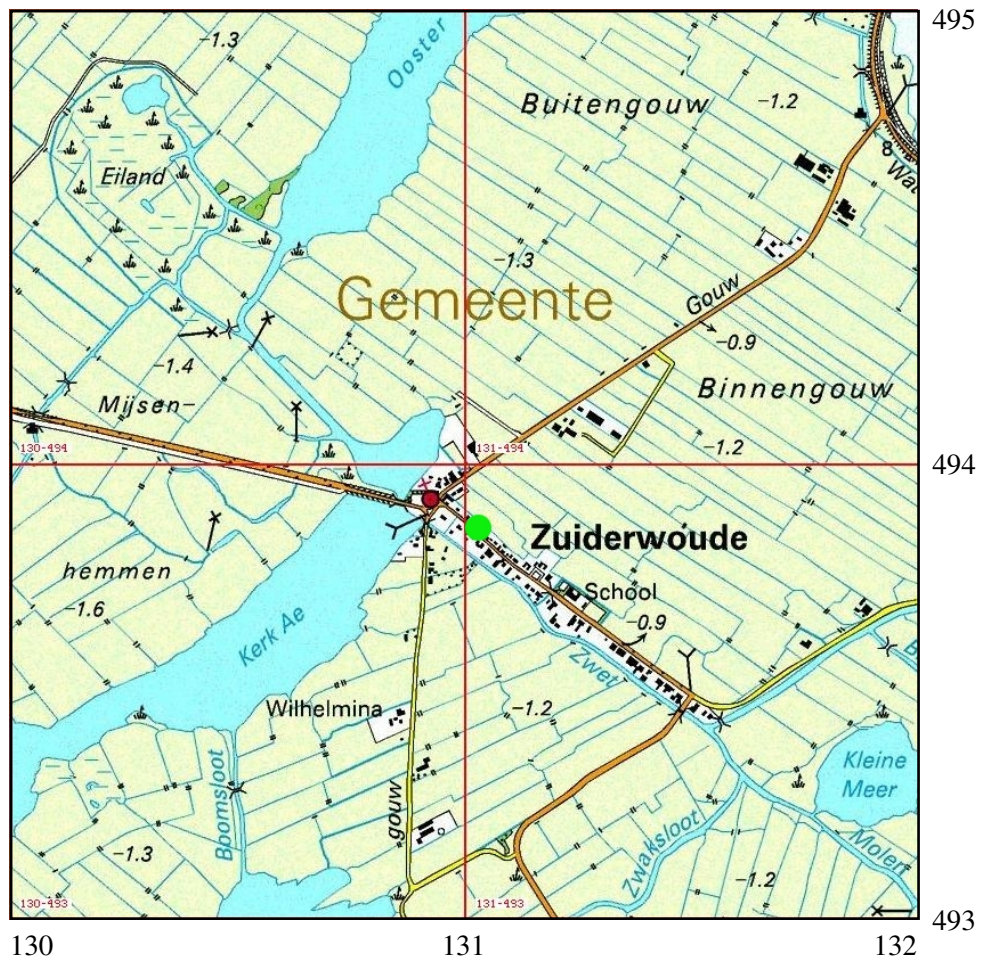
Projectnaam	Nieuwbouw Zuiderwouderdorpsstraat 11A
Projectcode	2011/374
CIS-code	48.920
Status	Definitief (Januari 2012)
Beheer en plaats van documentatie	Archaeological Research & Consultancy
Projectleider	drs. N. van Malssen
Contact	n.van.malssen@arcbv.nl
Opdrachtgever	Buro Vijn, dhr. L. Blokker
Contact	lblokker@burovijn.nl
Bevoegde overheid	Gemeente Waterland, mw. M. Leeversink
Contact	m.leeversink@waterland.nl

Locatiegegevens

Toponiem	Zuiderwouderdorpsstraat
Plaats	Zuiderwoude
Gemeente	Waterland
Provincie	Noord-Holland
Kaartblad	25F
RD-centrumcoördinaten	131.036/493.851
Oppervlakte	ca. 106 m ²

Beschrijving onderzoekslocatie

Geologie	Hollandveen Laagpakket binnen de Formatie van Nieuwkoop.
Geomorfologie	Ontgonnen veenvlakte (2M46).
Bodem	Kalkarme drechtvaaggronden/zware klei (Mv41C-II).
Historische situatie	Historische dorpskern (AMK-terrein 14.632)
Archeologische verwachting	Volgens de IKAW geldt vanwege de ligging in een veengebied een lage archeologische trefkans op resten van voor de Late Middeleeuwen. Door de ligging in een historische dorpskern geldt een hoge trefkans op resten uit de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd.

Afbeelding 1. Topografische kaart van de onderzoekslocatie (binnen groene stip) en omgeving, voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

In opdracht van Buro Vijn heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) een archeologisch bureau-onderzoek uitgevoerd voor de locatie Zuiderwouderdorpstraat 11A te Zuiderwoude, gemeente Waterland. Het bureau-onderzoek is verricht in oktober 2011 door drs. N. van Malssen. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 3.2).¹

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Aanleiding tot dit onderzoek vormen de geplande sloop- en nieuwbouwwerkzaamheden. Door deze werkzaamheden worden mogelijk archeologische resten bedreigd. Conform de Wet op de archeologische monumentenzorg² dient het plangebied eerst te worden onderzocht op de aanwezigheid van archeologische waarden. Ook volgens de gemeentelijke beleidskaart archeologie 2011 dient archeologisch onderzoek uit te worden gevoerd (afb. 5).

1.2 Ligging en beschrijving van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie ligt in de dorpskern van Zuiderwoude aan de Zuiderwouderdorpstraat 11A (afb. 1). Op de locatie staat een (vervallen) schuur uit het midden van de 20e eeuw. De locatie heeft een oppervlak van ca. 106 m².

1.3 Overzicht van de geplande werkzaamheden

De huidige schuur zal worden afgebroken, waarna op dezelfde plek nieuwbouw zal worden gerealiseerd. Voor de nieuwbouw zal de bodem tot ca. 60 cm –mv worden verstoord. De huidige schuur is tot ca. 50 cm –mv gefundeerd.

1.4 Doel van het onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verkregen informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Hierin wordt beschreven of er archeologische resten aanwezig (kunnen) zijn in het plangebied, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

¹De inhoud van de KNA kan worden geraadpleegd op www.sikb.nl.

²In werking getreden op 1 september 2007.

1.5 Werkwijze

Voor het bureau-onderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Op basis van geologische, geomorfologische en bodemkundige informatie wordt een beeld geschetst van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de onderzoekslocatie. Deze landschappelijke ontwikkeling geeft inzicht in de potentiële woonbaarheid van de locatie. Voor de beschrijving van de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis2, de online archeologische database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), en, indien van toepassing, van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen. Verder is gebruik gemaakt van de gemeentelijke 'beleidskaart archeologie 2011' en bijbehorende toelichting en is de provinciale cultuurhistorische waardenkaart geraadpleegd. De historische ontwikkeling wordt beschreven aan de hand historisch-topografisch kaartmateriaal en historische bronnen. Hierbij wordt ook ingegaan op eventuele (sub)recente verstoringen die de archeologische verwachting beïnvloeden.

2 Resultaten bureau-onderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

De onderzoekslocatie ligt in het westelijk veengebied. De geologische ontwikkeling van dit gebied hangt samen met de holocene zeespiegelstijging. Rond 7000 BP³ lag de zeespiegel 15 m onder het huidige niveau. Het pleistocene landoppervlak helde af in westelijke richting. In West-Nederland ontstonden ietst ten westen van de huidige kustlijn strandwallen, met daarachter een wadden- en kweldergebied. Aan de rand van dit kweldergebied onstonden door uittredend grondwater zoetwatermoerassen, waarin veenvorming optreedt. Door de voortdurende zeespiegelstijging kwam de kustlijn steeds verder landinwaards te liggen, met als gevolg dat ook het kustmoeras steeds verder landinwaards opschoof en over het reeds gevormde veen nieuwe mariene sedimenten werden afgezet. Zo ontstond op het oude pleistocene landoppervlak een dunne laag veen met daarop een pakket mariene afzettingen. Dit veen vormt de Basisveen Laag van de Formatie van Nieuwkoop, de mariene afzettingen vormen het Laagpakket van Wormer binnen de Formatie van Naaldwijk (De Mulder et al. 2003).

Vanaf 5000 BP nam de relatieve zeespiegelstijging af. Doordat meer zand werd aangevoerd konden de strandwallen zich stabiliseren en werd de kust in westelijke richting uitgebouwd. De achter de strandwallen gelegen lagune slibde steeds verder op. Uiteindelijk zorgden het aaneensluiten van de strandwallen en een verminderde sedimenttoevoer er voor dat de lagune niet helemaal kon dichtslibben. Door de aanvoer van regen- en rivierwater trad verzoeting op en kon op grote schaal veenvorming plaatsvinden. In eerste instantie was sprake van een eutroof (voedselrijk) milieu waarin riet- en broekveen werden gevormd. Naarmate het veenpakket dikker werd en de veenvormende planten niet meer bij het grondwater konden, ontstonden oligotrofe (voedselarme) milieus waarin, uit voornamelijk veenmosveen bestaand, hoogveen werd gevormd (De Mulder et al. 2003, Berendsen 2004). Het veen dat op deze wijze ontstond en op de mariene afzettingen van de Formatie van Naaldwijk is gelegen, vormt het Hollandveen Laagpakket binnen de Formatie van Nieuwkoop.

Vanaf 1500 v. Chr. drong de zee via de monding van de Vecht, bij Bergen, het land binnen. Hierbij trad op grote schaal erosie van het veengebied op en werd het Oer-IJ gevormd. De meren die hierbij ontstonden werden deels opgevuld met mariene sedimenten. Ten noorden van het Oer-IJ vond afbraak van het veengebied pas plaats vanaf 1000 n. Chr., hetgeen samenhangt met de vorming van de Zuiderzee. Hierbij ontstonden in Noord-Holland veel grote meren, zoals de Schermer, de Purmer, de Wormer en de Beemster, die later werden ingepolderd. Door doorbraken van de Zuiderzeedijk trad nog veel erosie op. De mariene afzettingen die hierbij op het veen werden afgezet worden gerekend tot het Laagpakket van Walcheren van de Formatie van Naaldwijk. Volgens de bodemkaart (afb. 2) bestaat de bodem van de onderzoekslocatie en omgeving uit kalkarme drechtvaaggronden/zware klei (Mv41C-II). Drechtvaaggronden zijn kleigronden waar binnen 80 cm –mv veen

³BP: before present. Jaren voor heden, waarbij 1950 als referentiejaar geldt.

voorkomt (De Bakker & Schelling 1989). Op de geomorfologische kaart (afb. 3) is te zien dat de onderzoekslocatie in een ontgonnen veenvlakte (2M46) ligt.

2.2 Historische situatie

Zuiderwoude is het oudste dorp van Waterland. Het dorp had in de 11e eeuw reeds een eigen kapel. In de 16e en 17e eeuw beleefde het dorp een bloeiperiode: het dorp was dichter bebouwd dan nu het geval is, er stond een aantal industriemolens en handelschepen voeren op Suriname, de Levant en de Oostzee. In de 18e eeuw zette het verval van Zuiderwoude in: veepest en protectionistische maatregelen van Amsterdam waren daar de oorzaak van. Op historisch kaartmateriaal uit de 16e eeuw (afb. 6) en de 17e eeuw (afb. 7) lijkt op de onderzoekslocatie bebouwing aanwezig te zijn. Deze bebouwing is in het begin van de 19e eeuw verdwenen (afb. 8).

Het gebied rondom Zuiderwoude werd vermoedelijk vanaf de tweede helft van de 10e eeuw ontgonnen. De ontginning van het veen werd vanuit de riviertjes begonnen. Er werden sloten parallel aan elkaar gegraven, waardoor een strokenverkaveling ontstond. De sloten liepen haaks op de hoogtelijnen van het veenkussen en takten schuin aan op de riviertjes waarmee de ontwatering goed verliep. Het grondgebied van de gemeente Waterland is in eerste instantie ontgonnen vanuit de Waterlandse Die en de Uitdammer Die. De volgende fase van ontginning, gedurende de 11e eeuw, speelde zich af ten zuiden van de huidige gemeentegrens in de omgeving van Holysloot. Daarna lijken de ontginningen rond het huidige Broek in Waterland een aanvang te hebben genomen. In deze fase zijn de Oude Venen, de Woudweren, Keerngouw en Leet, de Binnenweren, Tweehonderd Deimt, 't Eiland en Zunderdorp in cultuur gebracht. Tenslotte zijn ook het Varkensland en het Landsmeerderveld ontgonnen. In de ontginningsperiode vond de bewoning van het gebied plaats in boerderijtjes op de kavelstroken. De boerderijen werden op gelijke hoogte op de kavelstroken gebouwd, waardoor de karakteristieke lintbebouwing ontstond. Er was echter geen standaard lintvorm: soms lag het lint direct langs de ontginningsbasis, in andere gevallen meer in het land op enige afstand ervan; sommigen linten waren zeer dicht bebouwd, andere juist meer gespreid en ook de omvang van de nederzetting kon variëren.⁴

2.3 Bekende archeologische waarden

Volgens de IKAW (afb. 4) geldt voor de onderzoekslocatie een lage archeologische trefkans. Volgens de gemeentelijke beleidskaart (afb. 5) ligt de onderzoekslocatie in een zone waar wanneer sprake is van een plangebied van > 100 m² met een verstoring van meer dan 35 cm –mv archeologisch onderzoek vereist is. De onderzoekslocatie ligt binnen de historische dorpskern van Zuiderwoude, een monument van hoge archeologische waarde (AMK-terrein 14.632). De provinciale

⁴Bron: *Toelichting bij Beleidskaart Archeologie Gemeente Waterland 2011*.

cultuurhistorische waardenkaart⁵ kent dit terrein vanuit archeologisch oogpunt een 'grote waarde' toe. Direct ten zuiden van de onderzoekslocatie ligt een monument van zeer hoge archeologische waarde waarbinnen 13 huisplaatsen aanwezig zijn (AMK-terrein 6672; op de provinciale cultuurhistorische waardenkaart geldt een 'zeer grote waarde'). Binnen een straal van ca. 2 km liggen tientallen monumenten van archeologische waarde of van hoge archeologische waarde en een enkele van zeer hoge archeologische waarde, waarbij het in alle gevallen gaat om laatmiddeleeuwse huisplaatsen.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

Op basis van de bij het bureau-onderzoek verkregen informatie kan een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie worden opgesteld. De onderzoekslocatie is gelegen op een ontgonnen veenvlakte. Vanaf het begin van de IJzertijd tot het begin van de Late Middeleeuwen was het gebied waarin de onderzoekslocatie ligt niet bewoonbaar: het was een uitgestrekt veengebied dat vervolgens tussen ca. 1500 v. Chr. en ca. 1000 n. Chr. erodeerde onder invloed van de zee, waarbij meren ontstonden en marine afzettingen (drechtvaaggronden/zware klei) werden afgezet. In de Middeleeuwen werden de nog aanwezige veengebieden ontgonnen. In de ontginningsperiode vond de bewoning van het gebied plaats in boerderijtjes op de kavelstroken. De boerderijen werden op gelijke hoogte op de kavelstroken gebouwd, waardoor de karakteristieke lintbebouwing ontstond. Zuiderwoude is het oudste dorp van Waterland. Het dorp had in de 11e eeuw reeds een eigen kapel. In de 16e en 17e eeuw beleefde het dorp een bloeiperiode: het dorp was dichter bebouwd dan nu het geval is. Mogelijk zijn in de bodem onder de onderzoekslocatie resten aanwezig van laatmiddeleeuwse of nieuwetijdse bebouwing. Eventuele bewoningssporen van voor de IJzertijd worden niet verwacht.

⁵<http://chw.noord-holland.nl>.

3 Samenvatting en conclusie

De onderzoekslocatie ligt in de historische dorpskern van Zuiderwoude, in het westelijk veengebied. Vanaf het begin van de IJzertijd tot het begin van de Late Middeleeuwen was het gebied waarin de onderzoekslocatie ligt niet bewoonbaar: het was een uitgestrekt veengebied dat vervolgens tussen ca. 1500 v. Chr. en ca. 1000 n. Chr. erodeerde onder invloed van de zee, waarbij meren ontstonden en marine afzettingen (drechtvaaggronden/zware klei) werden afgezet. Vanaf het begin van de Late Middeleeuwen werden de nog aanwezige veengebieden ontgonnen. In de ontginningsperiode vond de bewoning van het gebied plaats in boerderijtjes op de kavelstroken. De boerderijen werden op gelijke hoogte op de kavelstroken gebouwd, waardoor de karakteristieke lintbebouwing ontstond. Zuiderwoude is het oudste dorp van Waterland. Het dorp had in de 11e eeuw reeds een eigen kapel. In de 16e en 17e eeuw beleefde het dorp een bloeiperiode: het dorp was dichter bebouwd dan nu het geval is. In de 18e eeuw zette het verval in.

Volgens de bodemkaart (afb. 2) bestaat de bodem van de onderzoekslocatie en omgeving uit kalkarme drechtvaaggronden/zware klei (Mv41C-II). Drechtvaaggronden zijn kleigronden waar binnen 80 cm –mv veen voorkomt (De Bakker & Schelling 1989). Op de geomorfologische kaart (afb. 3) is te zien dat de onderzoekslocatie in een ontgonnen veenvlakte (2M46) ligt.

Volgens de IKAW geldt voor de onderzoekslocatie een lage archeologische trefkans. Er zijn binnen de onderzoekslocatie geen archeologische waarnemingen gedaan; ook binnen een straal van een kilometer is dit niet het geval. Wel ligt de onderzoekslocatie binnen een monument van hoge archeologische waarde (AMK-terrein 14.632), de historische dorpskern van Zuiderwoude. Direct ten zuiden van de onderzoekslocatie ligt een monument van zeer hoge archeologische waarde waarbinnen 13 huisplaatsen aanwezig zijn (AMK-terrein 6672; op de provinciale cultuurhistorische waardenkaart geldt een 'zeer grote waarde'). Binnen een straal van ca. 2 km liggen tientallen monumenten van archeologische waarde of van hoge archeologische waarde en een enkele van zeer hoge archeologische waarde, waarbij het in alle gevallen gaat om laatmiddeleeuwse huisplaatsen.

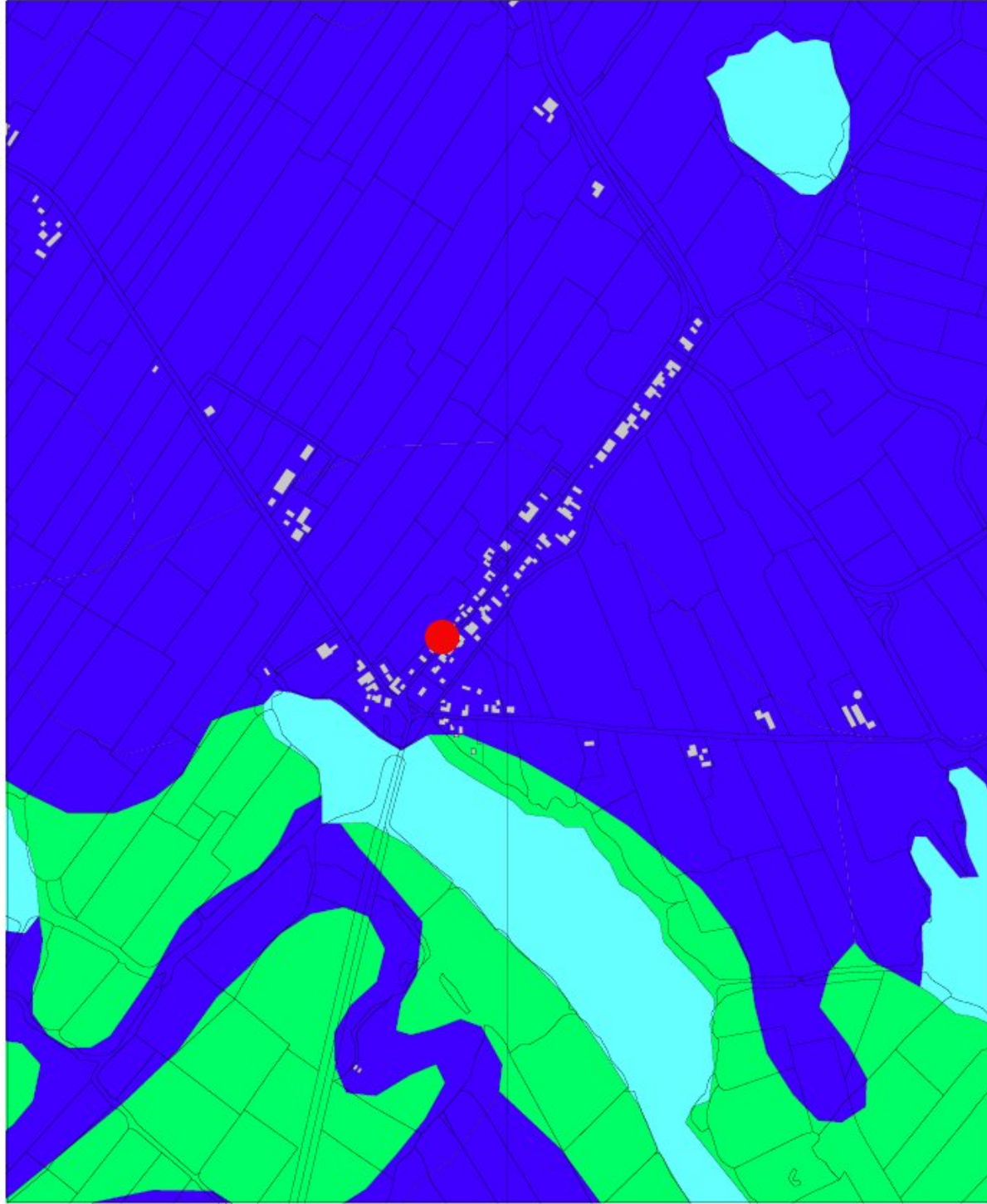
4 Aanbeveling

Op basis van het gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel kan niet worden uitgesloten dat op de onderzoekslocatie archeologische waarden aanwezig zijn. De onderzoekslocatie ligt in de kern van Zuiderwoude, dat waarschijnlijk in de 11e eeuw is ontstaan en in de 17e eeuw een bloeiperiode kende. Daarna nam de bevolking af en 'kromp' het dorp. Dit blijkt onder andere uit historisch kaartmateriaal. Er kan daarom sprake zijn van bebouwingsresten (met name funderingen) van voor de 19e eeuw. Om vast te stellen of daadwerkelijk resten aanwezig zijn, wordt geadviseerd om de (ondergrondse) sloopwerkzaamheden archeologisch te laten begeleiden onder protocol proefsleuven, waarbij in het veld kan worden besloten of de locatie kan worden vrijgegeven of dat de archeologische resten, indien aangetroffen, behoudenswaardig zijn en *ex situ* moeten worden bewaard (doorstart naar een ab-protocol opgraven). Het is aan de bevoegde overheid om op basis van dit advies een selectiebesluit te nemen.

Literatuur

- Bakker, H. de & J. Schelling, 1989. *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland; de hogere niveaus*. Wageningen.
- Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land*. Assen (Fysische geografie van Nederland). 4e, geheel herziene druk.
- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.
- Mulder, E.F.J. de, M. C. Geluk, I .L. Ritsema, W. E. Westerhoff & T. E. Wong, 2003. *De ondergrond van Nederland*. Groningen/Houten.

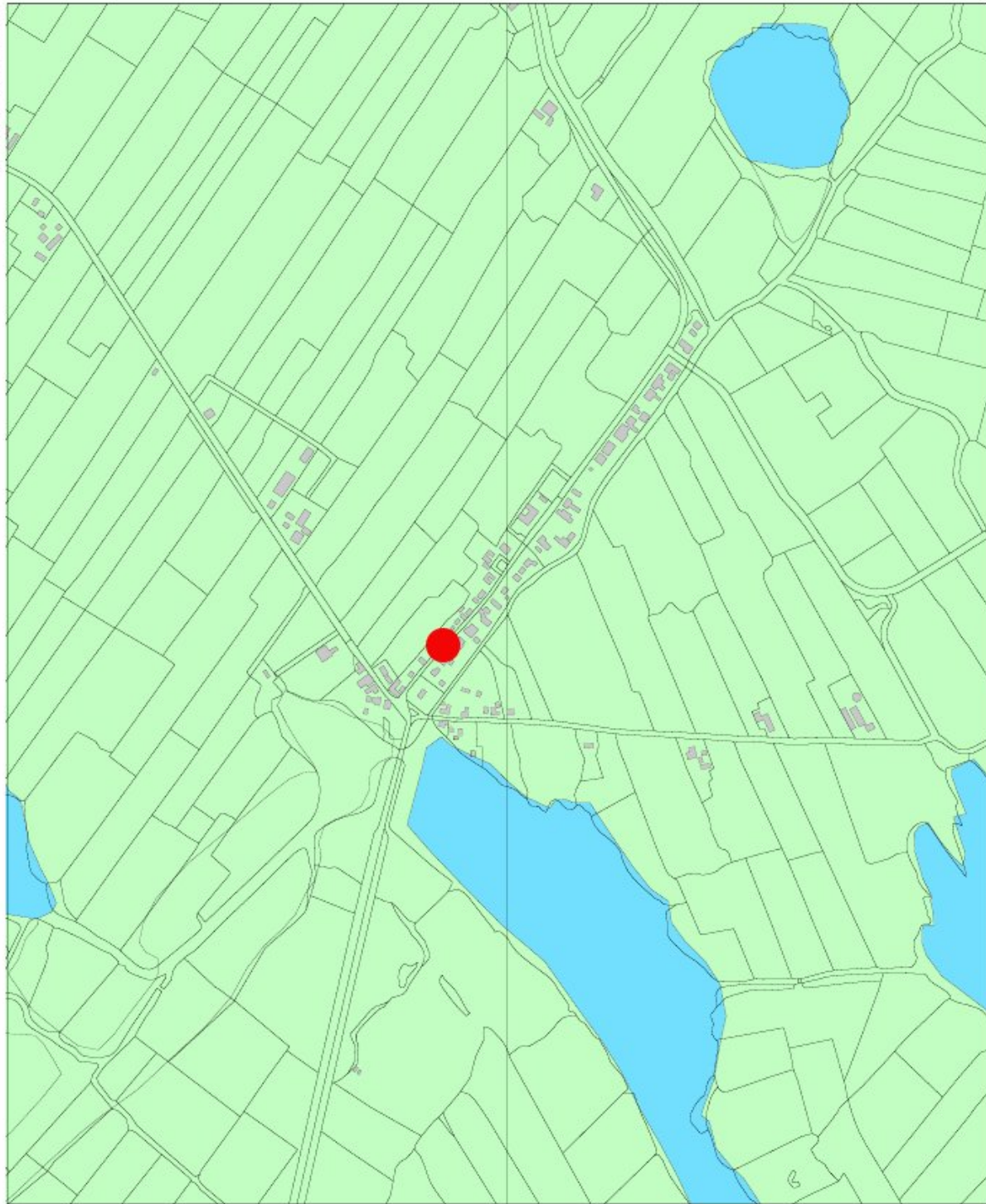
132047 / 494541

130143 / 492986

Afbeelding 2. Bodemkaart van de onderzoekslocatie (binnen rode stip) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)/Archis II.

132047 / 494541

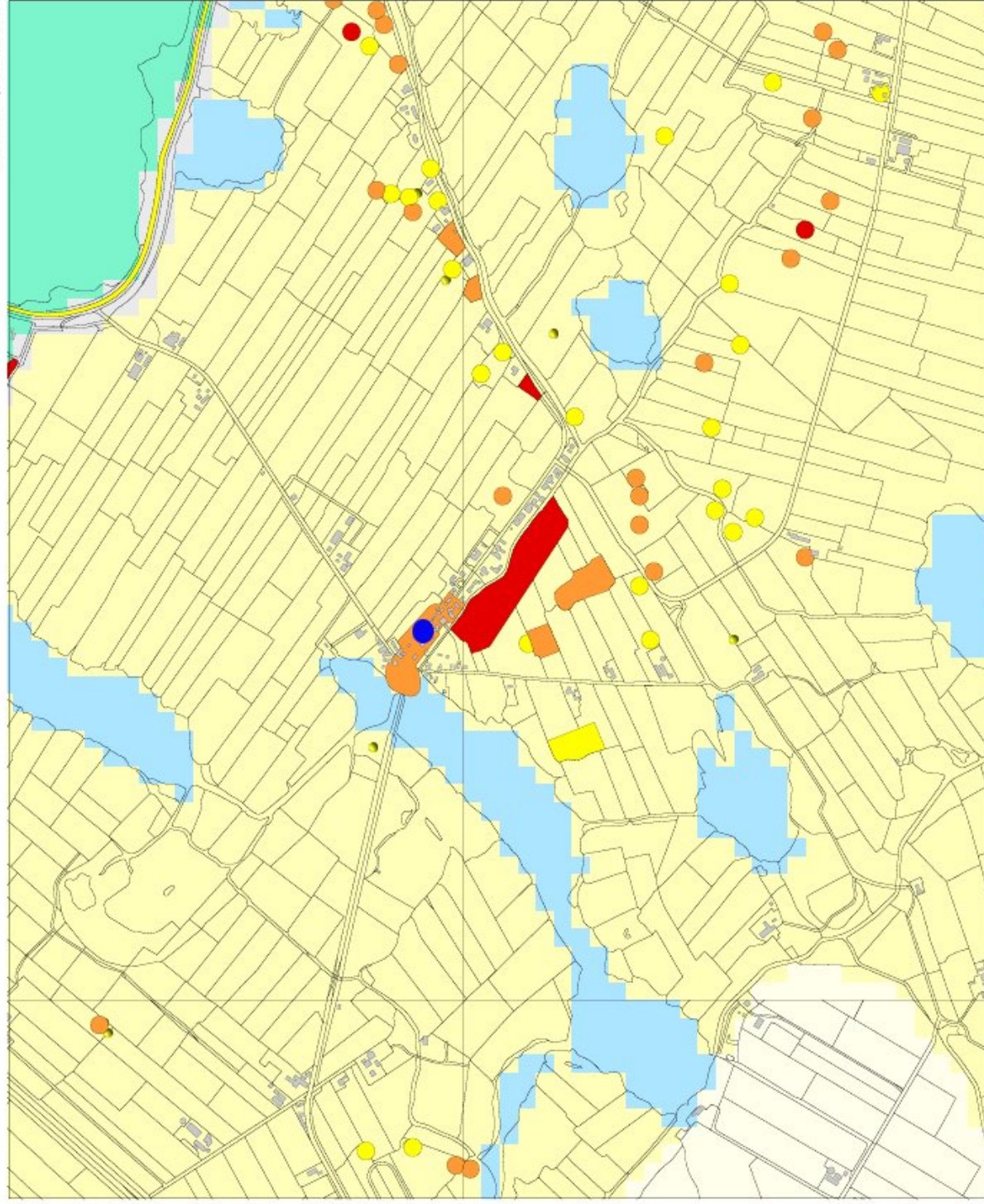

130143 / 492986

Afbeelding 3. Geomorfologische kaart van de onderzoekslocatie (binnen rode stip) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)/Archis II.

05-10-2011

132777 / 495013

129446 / 492291

Afbeelding 4. Archeologische waarden op de onderzoekslocatie (binnen blauwe stip) en in de omgeving. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)/Archis II.

Afbeelding 5. Archeologische waarden op de onderzoekslocatie (binnen gele stip) en in de omgeving op de gemeentelijke beleidskaart archeologie 2011 (Bron: www.waterland.nl).

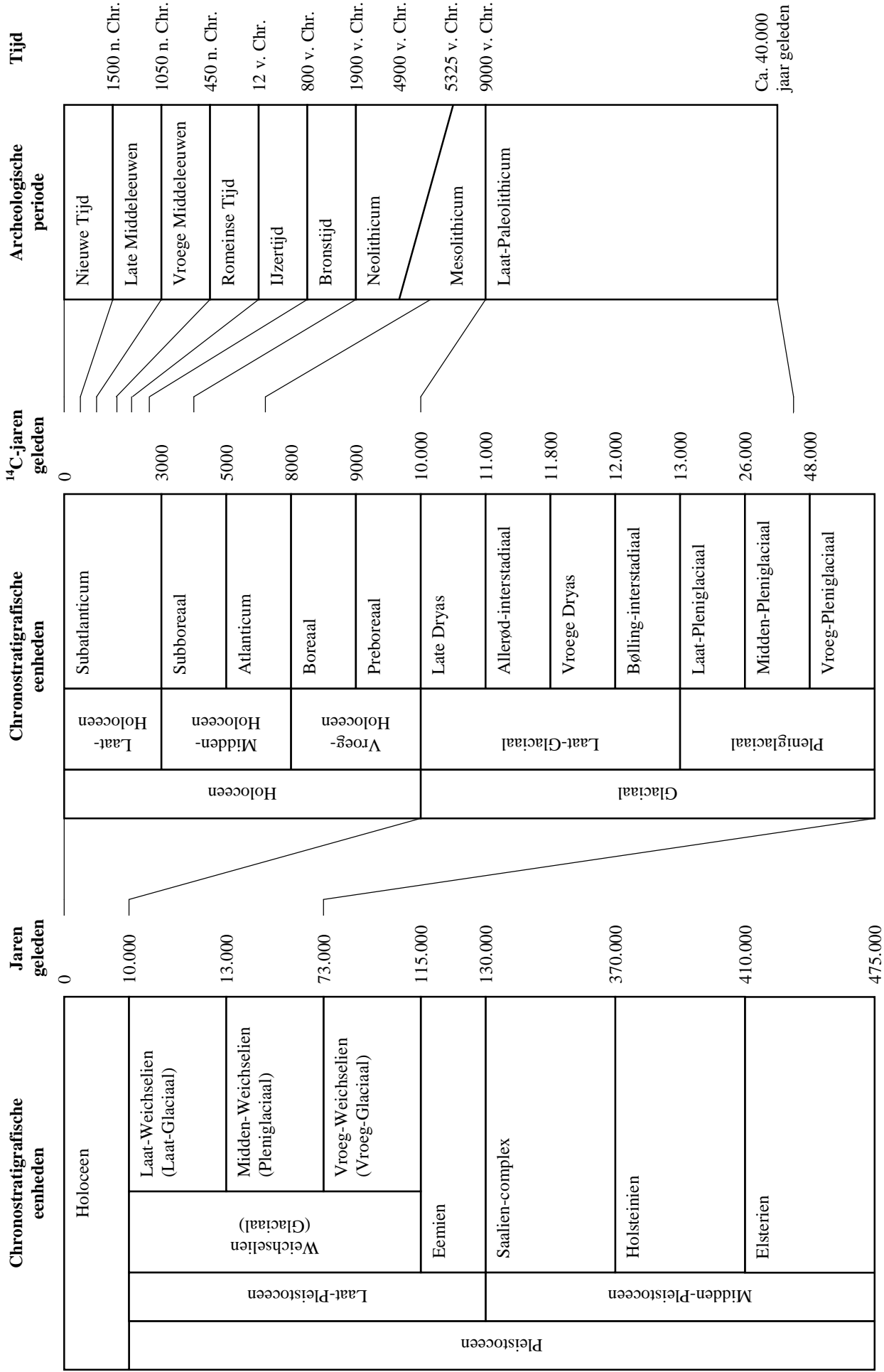
Afbeelding 6. De onderzoekslokatie (binnen rode stip) op de kaart van Johan Blaeu uit het einde van de 16e eeuw. De kaart is min of meer westgericht. Bron: leidenarchief.nl

Afbeelding 7. De onderzoekslokatie (binnen rode stip) op de kaart van J.J. Dou uit de tweede helft van de 17e eeuw. De kaart is oostgericht. Bron: Waterlands Archief.

Afbeelding 8. Zuiderwoude op de kadastrale minuut uit het begin van de 19e eeuw. Aan de noordzijde van de (huidige) Zuiderwouderdorpsstraat zijn de meeste gebouwen die op eerdere kaarten staan aangegeven verdwenen. Bron: www.watwaswaar.nl

Bijlage 1. Een overzicht van geologische (chronostratigrafische) en archeologische periodes. Door: A.J. Wullink. Gebaseerd op: Brandt et al. 1992; De Mulder et al. 2003; Berendsen 2004.